

EVROPSKI SUD ZA LJUDSKA PRAVA

ČETVRTI ODJEL

PREDMET RODIĆ I TRI OSTALA protiv BOSNE I HERCEGOVINE

(Aplikacija br. 22893/05)

PRESUDA

STRASBOURG

27. maja 2008. godine

Ova presuda postat će konačna u uslovima izloženim u članu 44. stav 2. Konvencije. Presuda može biti predmet redakcijskih izmjena.

U predmetu Rodić i tri ostala protiv Bosne i Hercegovine,
Evropski sud za ljudska prava (Četvrti odjel), zasjedajući u Vijeću u sastavu:

Nicolas Bratza, *predsjednik*
Lech Garlicki,
Ljiljana Mijović,
David Thór Björgvinsson,
Ján Šikuta,
Päivi Hirvelä,
Mihai Poalelungi, *sudije,*
i Fatoş Araci, *zamjenik registrara Odjela,*

nakon vijećanja zatvorenog za javnost, održanog 6. maja 2008.,
donosi sljedeću presudu koja je usvojena istog dana:

PROCEDURA

1. Postupak u ovom predmetu pokrenut je aplikacijom protiv Bosne i Hercegovine (br. 22893/05), koju su Sudu podnijela tri državljanina Bosne i Hercegovine: gosp. Milorad Rodić, gosp. Vlastimir Pušara, gosp. Zoran Knežević i jedan državljanin Bosne i Hercegovine i Hrvatske gosp. Ivan Baković (aplikanti) u skladu s članom 34. Konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (Konvencija), dana 22. juna 2005.

2. Aplikante, kojima je dodijeljena pravna pomoć, zastupao je gosp. Z. Malešević, s advokatskom kancelarijom u Banjoj Luci. Zamjenik agenta gđa Zikreta Ibrahimović zastupala je Vladu Bosne i Hercegovine (Vlada).

3. Aplikanti navode, oslanjajući se u tom smislu na čl. 2. i 3. Konvencije, da su ih ostali zatvorenici zlostavljali od dana dolaska u zatvor u Zenici sve dok nisu dobili poseban smještaj u bolničkoj jedinici zatvora Zenica. Oni dalje navode da uslovi njihovog zatvaranja u bolničkoj jedinici predstavljaju kršenje člana 3. Konvencije. I na kraju, oni navode da nije bilo „efektivnog pravnog lijeka pred domaćim organima“ u vezi s njihovim žalbama po čl. 2. i 3. kako to nalaže član 13. Konvencije.

4. Dana 24. juna 2005. (gosp. Rodić) i dana 29. juna 2005. (tri ostala aplikanta), predsjednik Četvrtog odjela Suda donio je odluku u skladu s pravilom 39. Pravila Suda da pozove aplikante da okončaju štrajk glađu. Dana 1. jula 2005. aplikanti su postupili u skladu s privremenim mjerama u skladu s pravilom 39. Dana 13. septembra 2005. predsjednik je odlučio da aplikaciji da prioritet u skladu s pravilom 41. Pravila Suda.

5. Dana 17. januara 2006. Sud je donio odluku da o aplikaciji obavijesti Vladu. Dana 6. oktobra 2007., u skladu s odredbama člana 29. stav 3. Konvencije, Sud je odlučio da meritum i dopustivost aplikacije ispita istovremeno.

ČINJENICE

I. OKOLNOSTI SLUČAJA

6. Aplikanti su rođeni 1946., 1953., 1966. i 1972. godine. Trenutno se nalaze u zatvoru u Mostaru, Bosna i Hercegovina.

7. Aplikanti su u različitim vremenskim periodima bili osuđeni za ratne zločine protiv bošnjačkih civila (u to vrijeme bosanski Muslimani) tokom rata u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1995. godine. Predati su zatvorskim organima u Zenici 16. augusta 2004. (gosp. Rodić), 4. februara 2005. (gosp. Pušara), 10. maja 2005. (gosp. Knežević) i 12. oktobra 2004. (gosp. Baković). Zatvor u Zenici jedini je zatvor u Federaciji Bosne i Hercegovine (konstitutivni entitet u BiH) koji ima maksimalno osiguranje. Većinu populacije u ovom zatvoru čine Bošnjaci (otprilike 90 posto).

8. Dana 7. marta 2005. gosp. Pušara tražio je da bude premješten u zatvor u Foči, u Republici Srpskoj (drugi entitet u Bosni i Hercegovini), kako bi bio bliže svojoj porodici. Dana 28. marta 2005. Ministarstvo pravde Federacije BiH (Federalno ministarstvo) informiralo je aplikanta da nije dozvoljeno međuentitetsko premještanje zatvorenika.

9. Dana 2. maja 2005. u 18 sati u zatvorskoj kantini uočeni su uvredljivi grafiti koji su se odnosili na gosp. Rodića i gosp. Bakovića. Odgovorni za pisanje ovih grafita nisu nikada otkriveni.

10. Dana 19. maja 2005. Federalno ministarstvo informiralo je i gosp. Kneževića da nije dozvoljen međuentitetski zatvorski premještaj.

11. Dana 4. juna 2005. u 21 sat, nakon videoprojeksije filma u kojem je prikazano ubijanje Bošnjaka iz Srebrenice, koje se desilo 1995. godine, jedan zatvorenik, N.F., namamio je gosp. Pušaru u svoju ćeliju i pesnicom ga udario u oko. Dana 7. juna 2005. gosp. Pušara liječen je u gradskoj bolnici u Zenici. Prema službenom izvještaju, napad je bio etnički motiviran, napadač je imao komad stakla u ruci i posljedice su mogle biti daleko teže da nije bilo intervencije drugog zatvorenika.

12. Dana 5. juna 2005., u 16 sati, jedan drugi zatvorenik, J.H., napao je gosp. Bakovića u zatvorskoj kantini. Zatvorski čuvari intervenirali su nakon što je gosp. Baković primio nekoliko udaraca u glavu. Istog dana pružena mu je pomoć u gradskoj bolnici u Zenici.

13. Dana 8. juna 2005. aplikanti su stupili u štrajk glađu kako bi privukli pažnju javnosti na svoju situaciju. Odmah su smješteni u bolničko odjeljenje zatvora u Zenici.

14. Istog dana, Disciplinski odbor zatvora u Zenici osudio je N.F. i J.H. na zatvorsku samicu u trajanju od 20 dana zbog incidenata koji su se desili 4. i 5. juna 2005.

15. Dana 10. juna 2005. Federalno ministarstvo osnovalo je *ad hoc* komisiju nezavisnih stručnjaka (*ad hoc* komisija) koja je trebalo da ispita događaje od 4. i 5. juna 2005.

16. Dana 15. juna 2005. Ministarstvo pravde BiH (Državno ministarstvo) naložilo je da se aplikanti prebace u zatvor u Istočnom Sarajevu, Republika Srpska, iz sigurnosnih razloga.

17. Dana 19. juna 2005. *ad hoc* komisija objavila je svoj konačni izvještaj. Ona je navela da se iz zatvorske arhive vidi da je rukovodstvo zatvora bilo svjesno da postoji potreba da se aplikanti zaštite od njihovog dolaska u zatvor Zenica. Rukovodstvo zatvora potvrdilo je *ad hoc* komisiji da su zaista razmatrane specijalne mjere, ali da ih nisu mogli uvesti zbog nedostatka zatvorskog osoblja, nedostatka prostora (80 zatvorenika više od zvaničnog zatvorskog kapaciteta), nepostojanja još jednog takvog zatvora s maksimalnim osiguranjem na teritoriji Federacije BiH, kao i da nisu bili predviđeni međuentitetski premještaji zatvorenika. Sedam zatvorenika u zatvoru Zenica (šest Bošnjaka i jedan Srbin), koji su, također, bili osuđeni za ratne zločine, svjedočili su pred *ad hoc* komisijom, navodeći da su aplikanti imali ozbiljne razloge da strahuju za svoje živote. Svjedok, Srbin, D.S, tvrdio je da su i njega zlostavljali i još uvijek ga zlostavljaju ostali zatvorenici zbog prirode krivičnog djela koje je počinio. U Izvještaju su kritizirane zatvorske vlasti zbog toga što nisu aplikantima pružili potrebnu zaštitu.

18. Dana 21. juna 2005. Federalno ministarstvo naredilo je da aplikanti do daljnjeg ostaju u u bolničkom odjelu zatvora u Zenici.

19. Dana 23. juna 2005. zatvor u Zenici povjerio je jednom timu od četiri člana (koji je uključivao tri ljekara) da nadgleda zdravstveno stanje aplikanata (zbog njihovog štrajka glađu).

20. Dana 1. jula 2005. aplikanti su prekinuli štrajk glađu u skladu s privremenim mjerama koje je donio Sud (vidjeti tačku 4. gore).

21. Dana 18. jula 2005. delegacija Parlamentarne skupštine BiH posjetila je zatvor u Zenici i razgovarala s upravom zatvora i aplikantima. Zatvorska uprava tvrdila je da razdvajanje zatvorenika prema prirodi počinjenih krivičnih djela nije izvodljivo. Aplikanti su, sa svoje strane, optuživali zatvorsko osoblje kao nezainteresirano. Na osnovu pomenutih razgovora, dva izvještaja dostavljena su Parlamentarnoj skupštini BiH - 27. jula 2005. i 16. septembra 2005. U prvom izvještaju se, bez navođenja detalja, traži zaštita ljudskih prava aplikanata. U drugom izvještaju se, između ostalog, traži da se osiguraju isti uslovi za aplikante kao i za druge zatvorenike, ili, ako to nije moguće, da se aplikanti premjeste u drugi zatvor.

22. Dana 18. jula 2005. Disciplinska komisija zatvora Zenica utvrdila je da je M.H. kriv zbog povrede zatvorske discipline (podsticanje napada na aplikante 4. i 5. juna 2005.) i kaznila ga na 15 dana zatvora u samici. Dalje, rukovodstvo zatvora podnijelo je krivičnu prijavu protiv M.H.

23. Dana 12. augusta 2005. aplikanti su se žalili Ustavnom sudu BiH (Ustavni sud) zbog neprovođenja odluke od 15. juna 2005. kojom je nalagano premještanje aplikanata u drugi zatvor (prema članu 6. Konvencije) i zbog zatvorskih uslova u Zenici (prema članu 3. Konvencije). Također su zatražili donošenje privremenih mjera (u skladu s pravilom 77. Pravila Ustavnog suda).

24. Dana 24. novembra 2005. gosp. Baković premješten je u drugi zatvor u Federaciji BiH, u zatvor u Mostaru.

25. Dana 28. novembra 2005. tri aplikanta koja su ostala u zeničkom zatvoru najavili su novi štrajk glađu protestujući na taj način zbog uslova u bolničkoj jedinici zatvora. Dana 30. novembra 2005. grupa imenovana od rukovodstva zatvora sastala se s njima. Izgledalo je da su aplikanti saglasni da su neki od glavnih problema u međuvremeni riješeni. Međutim, oni nisu prekinuli štrajk sve do 9. decembra 2005.

26. Dana 14. decembra 2005. gosp. Rodić premješten je u zatvor u Mostaru.

27. Dana 20. decembra 2005. Ustavni sud donio je odluku kojom odbija zahtjev za donošenje privremenih mjera u predmetnom slučaju.

28. Dana 20. septembra 2006. Ustavni sud odlučio je da nema stvarnu nadležnost da ispituje žalbu zbog neizvršenja odluke Državnog ministarstva od 15. juna 2005. pošto se sporna odluka ne odnosi na „civilna prava“ ili „krivičnu odgovornost“ aplikantata. Što se tiče žalbe koja se odnosi na uslove aplikantata u zatvoru, Ustavni sud smatrao je da su aplikanti trebali da se žale zatvorskim inspektorima prije obraćanja Ustavnom sudu i odbacio je prijavu zbog neiscrpljivanja pravnih lijekova.

29. Dana 19. oktobra 2006. preostala dva aplikanta su, također, premještena u zatvor u Mostaru.

II. RELEVANTNO PRAVO I PRAKSA

A. Evropska konvencija za sprečavanje mučenja i neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja

30. Evropska konvencija za sprečavanje mučenja i neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja je vansudski mehanizam za zaštitu lica lišenih slobode. Zasniva se na sistemu posjeta od strane Evropskog komiteta za sprečavanje mučenja i neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT).

31. Tokom svoje dugogodišnje aktivnosti na terenu, CPT je razvio standarde u pogledu postupanja s licima koja su lišena slobode. Dalje se navode ti standardi koji se odnose na nasilje među zatvorenicima (vidi CPT standarde, dokument br. CPT/inf/E (2002) 1 – Rev. 2006, strana 23):

„Briga koju je osoblje dužno da pruža zatvorenicima za koje je odgovorno uključuje i dužnost da ih zaštite od drugih zatvorenika koji žele da im naude. Ustvari, nasilni incidenti između zatvorenika su uobičajena pojava u svim zatvorskim sistemima; oni obuhvataju raznovrsne pojave, od suptilnih oblika maltretiranja do otvorenih prijetnji i ozbiljnih fizičkih napada.

Rješavanje problema nasilja između zatvorenika zahtijeva da zatvorsko osoblje bude u poziciji, uključujući i njihovu dovoljnu zastupljenost, da na odgovarajući način izvršava svoja ovlaštenja i vrši nadzor. Osoblje mora reagirati na naznake problema i biti odlučno i dobro obučeno da intervenira kada je neophodno. Postojanje pozitivnih odnosa između osoblja i zatvorenika, koje se zasniva na idejama sigurnog zatvora i čuvanja, predstavlja presudan faktor u ovom kontekstu. Ovo u velikoj mjeri zavisi od toga da li osoblje ima odgovarajuće komunikativne sposobnosti. Osim toga, rukovodstvo mora biti potpuno spremno podržati osoblje u izvršavanju svojih ovlaštenja. Mogu biti neophodne i posebne mjere sigurnosti

prilagođene specifičnostima nastale situacije (uključujući efikasne oblike pretresa); takve mjere, međutim, uvijek su samo dodatak navedenim osnovnim zahtjevima. Osim toga, zatvorski sistem mora riješiti pitanje odgovarajuće kategorizacije i razvrstavanja zatvorenika.

Zatvorenici koji su osumnjičeni ili osuđeni za seksualna krivična djela izloženi su naročito velikom riziku da ih napadnu drugi zatvorenici. Sprečavanje takvih pojava uvijek je težak zadatak. Rješenje koje se često primjenjuje jeste da se takvi zatvorenici odvoje od ostalih. Ovi zatvorenici, međutim, mogu plaćati visoku cijenu za svoju relativnu sigurnost, u smislu mnogo ograničenijih aktivnosti nego što je to slučaj sa zatvorenima za koje važi uobičajeni zatvorski režim. Drugi pristup bio bi da se zatvorenici, osumnjičeni ili osuđeni za seksualna krivična djela, razmjesti po cijelom zatvoru. Da bi ovakvo rješenje zaista bilo uspješno, mora se osigurati neophodno okruženje za odgovarajuće uključivanje takvih zatvorenika u odjeljenja s običnim ćelijama. Konkretno, osoblje mora odlučno reagirati na bilo kakve znakove neprijateljstva ili proganjanja. Treći pristup podrazumijevao bi premještanje ovakvih zatvorenika u drugu ustanovu, pri čemu ne bi bila otkrivana priroda počinjenih krivičnih djela. Svaki od ovih pristupa ima svoje prednosti i nedostatke, a CPT ne pokušava dati prednost nekom od njih. Izbor pristupa, ustvari, uglavnom zavisi od okolnosti konkretnog slučaja.“

32. Pored generalnih godišnjih izvještaja koji su dostupni javnosti, CPT periodično pravi izvještaje o stanju u pojedinim državama, koji su potpuno povjerljive prirode. Međutim, u slučaju da neka država ne saraduje ili odbija da poboljša situaciju u skladu s preporukama CPT-a, CPT može odlučiti da dâ javnu izjavu. Država, svakako, može u svako doba može tražiti objavljivanje izvještaja CPT-a, zajedno s komentarima.

33. Dana 21. decembra 2004. objavljen je *Izvještaj o posjeti CPT-a Bosni i Hercegovini u periodu od 27. aprila do 9. maja 2003.*, na zahtjev Bosne i Hercegovine. Navodimo njegove relevantne dijelove:

„

57. Neodgovarajući broj osoblja predstavlja glavni problem u cijelom zatvorskom sistemu BiH... Nedostaci su, također, uočeni i u zatvoru u Zenici, gdje su samo 24 zatvorska službenika prisutna od 15 sati do 7 sati na zatvorsku populaciju od 613 zatvorenika. Zato jedan broj zatvorskih službenika u različitim ustanovama ukazuje na to da često osjećaju da im je ugrožena sigurnost.

58. CPT preporučuje da relevantni organi pregledaju, bez odgađanja, sadašnja kadrovska rješenja u svim zatvorskim ustanovama u cijeloj BiH. Cilj je da se osigura da broj zaposlenih zatvorskih službenika bude dovoljan da garantira i sigurnost osoblja i fizički i mentalni integritet zatvorenika.

....

63. Materijalni uslovi različiti su u različitim djelovima zatvora u Zenici.

Novopristigli muški punoljetni zatvorenici provode početni period (od četiri dana do mjesec dana) u zasebnom prijemnom odjeljenju, sa spavaonicama opremljenim samo uskim krevetima što im daje prilično surov izgled. Iako je broj zatvorenika bio prihvatljiv u vrijeme posjete, spavaonice bi bile prepune da su svi kreveti u njima bili zauzeti.

Nakon perioda prijema, zatvorenici se premještaju u paviljon I ili III.

64. Paviljon I bio je najveći u cijelom zatvorskom kompleksu (zvanično kapacitet: 320; 312 zatvorenika u vrijeme posjete). Bio je podijeljen u sedam velikih višekrevetnih jedinica (kolektiva), a svaka od njih sa tri do pet spavaonica, u koje bi se moglo smjestiti od tri do 20 zatvorenika; za razliku od njih, spavaonice u renoviranoj jedinici (I-7) bile su opremljene za dva do četiri zatvorenika, što je mnogo bolje rješenje. Osim spavaonica, jedinice imaju dnevni boravak i sanitarne prostorije. Namještaj je u potpunosti bio prihvatljiv i uključivao je ormare, uske krevete, stolove i stolice. Ipak, nerenovirani dijelovi prilično su zaprljani, a šteta od nereda od februara 2003.godine bila je vidljiva na krovovima i razbijenim prozorskim oknima. Dalje, jedinica I-1, u koju se smještaju stariji zatvorenici (preko 45 godina starosti), bila je pretrpana, a 58 zatvorenika (njima su dodijeljene tri spavaonice) smješteno je u prostorije kapaciteta za 46 zatvorenika. Dnevna soba/TV soba, opremljena samo s nekoliko redova izlizanih klupa, izgleda dotrajalo.

65. Paviljon III (zvanično kapaciteta: 63 zatvorenika; 42 zatvorenika u vrijeme posjete) imao je 13 spavaonica. Njegovo ponovno opremanje upravo je bilo počelo, a materijalni uslovi bili su slični onima u nerenoviranim dijelovima paviljona I.

66. Nedavno renovirani paviljon V (zvanično kapaciteta: 118; 94 zatvorenika u vrijeme posjete) bio je odvojen od ostalih dijelova zatvora kapijom; sastojao se od tri jedinice i održavan je u dobrom stanju. U paviljon se smještaju zatvorenici koji su pokazali dobro ponašanje, a jedna od njegovih jedinica (kapacitet: 35) korištena je za smještaj maloljetnika i mlađih punoljetnika, kao i starijih zatvorenika. Iako su spavali u zasebnim spavaonicama, ove kategorije zatvorenika uglavnom se međusobno družu (vidjeti tačke 53, 55 i 105).

67. Dvospratni paviljon II imao je ćelije sa zajedničkim sanitarnim čvorom; zvanično kapaciteta za 88 zatvorenika, a u vrijeme posjete tamo je bilo smješteno 72. Prizemlje je korišteno za smještaj pritvorenika u istražnom postupku i administrativnih pritvorenika; prvi sprat korišten je za zatvorenike na usamljenju ili na pojačanom tretmanu ili samici kao disciplinskoj kazni. Većina ćelija na svakom spratu veličine je 10m² i korištene su za smještaj jednog ili dva zatvorenika (čak i ako su zatvorenici formalno pod režimom samice). Izuzetak je višekrevetna ćelija locirana na prvom spratu, korištena za pojačan tretman. Veličina ove ćelije je 21m² i u nju su smještena do četiri zatvorenika u vrijeme posjete, što je prihvatljiv broj. Ipak, ćelija je bila opremljena sa osam kreveta; to je nedovoljno velika ćelija za toliki broj zatvorenika.

Delegacija je primijetila dva ozbiljna nedostatka u ćelijama za usamljenje i disciplinski tretman: neke od njih imale su po jedan krevet za dva zatvorenika, a toaleti nisu bili odvojeni (za razliku od ćelija u prizemlju). Ovo je praktično značilo

da zatvorenici spavaju na madracima na podu i da su bili prinuđeni da vrše fiziološke potrebe pred ostalim zatvorenicima. Takva situacija potpuno je neprihvatljiva.

68. Paviljon II se, također, sastojao od pet ćelija (tri u prizemlju i dvije na prvom spratu), koje se koriste za smještaj zatvorenika u stanju uznemirenosti; jedna od njih je tapacirana ćelija (br. 10 na prvom spratu). Natpisi na listu papira „ćelija pod videonadzorom“ trakama su prikačeni na vrata tri ćelije (br. 10 u prizemlju, br. 31 i 32 na prvom spratu); ipak, s obzirom na to da nema monitora, nema funkcionalnog sistema za videonadzor. Osim što toaleti nisu odijeljeni, u ćelijama nije bilo namještaja ili postavljenih predmeta; osoblje je naglasilo da su osigurani madraci ukoliko se smještaju zatvorenici. Kako je već rečeno, metalne ploče na prozorima u četiri ćelije navodno su uklonjene nekoliko dana prije posjete, a jedna od ćelija (br. 29) još uvijek je imala takvu ploču, koja je blokirala prodor prirodnog svjetla. S obzirom na ostale podatke prikupljene tokom posjete u vezi s ovim ćelijama (vidjeti tačku 46), CPT preporučuje da se preduzmu hitni koraci da se osigura da zatvorenici nikada ne budu smješteni u tamnim ćelijama bez obzira na vremenski rok (vidjeti Pravilo 37 Evropskih zatvorskih pravila); dalje, metalna ploča s prozora ćelije br. 29 treba odmah da bude uklonjena.

69. U toku kratkog obilaska poluotvorenih odjeljenja (paviljoni VI i VII) delegacija je primijetila da materijalni uslovi u kojima žive zatvorenici zadovoljavaju standarde.

70. U rezimeu, značajni nedostaci, u smislu materijalnih uslova u zatvoru, zbog neadekvatne infrastrukture ili dotrajalosti prostorija (često zbog prenatrpanosti), uočeni su u različitoj mjeri u posjećenim objektima.

Kao prioritet, CPT preporučuje da se preduzmu ozbiljni naponi da se smanji broj zatvorenika u zatvorima; cilj je da se osigura minimalno 4m² prostora po jednom licu. Dalje, sve ćelije manje od 6m² treba da budu izuzete od smještanja zatvorenika. Gdje je potrebno, preporučuje se pregrađivanje toaleta u višekrevetnim ćelijama.

....

73. U vrijeme posjete, oko 60% osuđenika (370 od 586) u zatvoru u Zenici radilo je u industriji (različite vrste metalne stolarije koja zapošljava do 200 zatvorenika) ili poljoprivredi ili u općoj upravi (kuhinja, pekara, čistionica, kantina, radio/videoemitiranje u okviru zatvora, održavanje vrta, popravka kola). Industrijske radionice u ustanovama su prašnjavi ostaci prošlog doba, opremljene raspadnutom, zastarjelom mehanizacijom, što predstavlja rizično radno okruženje. Za razliku od toga, radni uslovi u drugim objektima bili su zadovoljavajući.

Velika površina sa čvrstom podlogom namijenjena je za sport, kao što su fudbal ili košarka; međutim, barem u vrijeme posjete, nikakve sportske aktivnosti nisu bile organizirane. Umjesto toga, zatvorenici su stajali ili šetali oko prostora za sport u velikim grupama. Uprava zatvora navela je da su druge sportske i rekreativne aktivnosti ponuđene osuđenima (uključujući kuglanje, boks, stoni tenis, karate, šah, slikanje, drvorezbanje i ostali zanati), a da se povremeno organiziraju filmske

projekcije i muzičke/varijete predstave (koje izvode zatvorenici) u pozorištu lociranom u paviljonu I.

Ograničen broj zatvorenika učestvuje u obrazovnim aktivnostima.

74. Činjenica da je zatvor u Zenici jedini zatvoreni zatvor u Federaciji BiH nedvosmisleno stvara prepreke za različite režime i programe za pojedinačni tretman zatvorenika koji bi odgovarali različitostima po kategorijama, kao što su tipovi lošeg ponašanja, dužina kazne itd. U tom kontekstu, delegacija je ustanovila da nisu izdiferencirani režimi/programi za tretman različitih kategorija osuđenika u ustanovama, a pogotovo odgovarajući sistemi klasifikacije/raspoređivanja. Koliko se delegacija mogla uvjeriti, nedostaje koherentna politika izvršenja kazni - uključujući politiku ranijeg otpuštanja i osiguravanja socijalne pomoći zatvorenicima. Dalje, obrazovno osoblje nema aktivnu ulogu.

CPT poziva sve relevantne organe da razviju programe osmišljene za profile različitih tipova zatvorenika, u svjetlu iznesenih primjedbi.

75. U zaključku, iako su osuđenici u zatvoru u Zenici provodili dovoljno vremena izvan svojih ćelija, postoji nesklad između onoga što zagovaraju uprava i osoblje i programa aktivnosti koji je stvarno provoden za mnoge zatvorenike; približno jedna trećina njih nije imala koristi od pozitivnog režima koji ih je mogao ohrabriti da rade na svom lošem ponašanju. CPT preporučuje da nadležne vlasti preduzmu neophodne korake da osiguraju da svi zatvorenici u zatvoru u Zenici imaju pristup odgovarajućem obimu radnih, obrazovnih, sportskih i rekreativnih aktivnosti.

....

78. Standard zdravstvenih odjeljenja široko varira; uslovi su bili odlični u zatvoru u Mostaru i generalno vrlo dobri u zatvoru u Banjoj Luci, dok su bili loši u zatvorima u Zenici i Istočnom Sarajevu.

CPT preporučuje da se odjeljenja za zdravstvenu zaštitu u zatvorima u Zenici i Istočnom Sarajevu poboljšaju.

.....“

34. Dana 16. jula 2007. CPT je, na zahtjev Bosne i Hercegovine, objavio *Preliminarna zapažanja koja je sačinila delegacija CPT-a koja je posjetila Bosnu i Hercegovinu u vremenu od 19. do 30. marta 2007.* Relevantni dijelovi glase:

„... Dozvolite mi da naglasim da saradnja također znači i udružene napore da se postupa u skladu s preporukama CPT-a koje su date nakon njihovih prethodnih posjeta. U tom smislu, delegacija je sa zabrinutošću ustanovila da nisu preduzete nikakve bitnije mjere da se poboljša situacija u posjećenim zatvorima ili u oblasti forenzičke psihijatrijske njege. Ovaj očigledan nedostatak saradnje znači da, ako izostane brza reakcija vlasti, Komisija neće imati drugog izbora nego da razmotri započinjanje procedure za javno objavljivanje prema članu 10. stav 2. Evropske konvencije o sprečavanju mučenja i neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja....

Delegacija je, također, ozbiljno zabrinuta zbog nasilja među zatvorenicima koje je najviše izraženo u posjećenim zatvorima. Delegacija je saznala za značajan broj incidenata ovakvog nasilja među zatvorenicima u zatvoru Zenica, među kojima najmanje jedan slučaj uključuje i to da je jednom zatvoreniku naredeno da ubije drugog zatvorenika. Zato ne iznenađuje da izvjestan broj zatvorenika strahuje za vlastitu sigurnost....

U svim zatvorima koje je delegacija posjetila zapažen je nedostatak odgovarajućeg smještaja za kategoriju osjetljivih zatvorenika kao i onih koji zahtijevaju pojačan nivo sigurnosti. U zatvoru Zenica gradi se jedinica za poseban smještaj zatvorenika visokog rizika, a planovi da se aneks za forenzičku psihijatriju pretvori u jedinicu visoke sigurnosti trenutno su sporni. U zatvoru Foča već su u toku radovi na izgradnji jedinice visoke sigurnosti. Takve jedinice su neophodne; trenutno ne postoje na državnom kao ni na entitetskom nivou jedinice za smještaj opasnih zatvorenika, kako je jasno utvrđeno nalazima ove posjete...

Ostala pitanja kao što su aktivnosti zatvorenika, zdravstvene usluge, osoblje, pritužbe i inspekcije bit će obrađene u izvještaju o posjeti..."

B. Ustav BiH

35. Ustav BiH stupio je na snagu 14. decembra 1995. kao dio Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini. On omogućava direktnu primjenu Evropske konvencije o ljudskim pravima u Bosni i Hercegovini, te daje prioritet Konvenciji nad svim ostalim zakonima (član II.2 Ustava). Nadalje, cjelokupan državni aparat („Bosna i Hercegovina, i svi sudovi, ustanove, organi vlasti te organi kojima posredno rukovode entiteti ili koji djeluju unutar entiteta“) obavezan je da „primjenjuje i postupa u skladu s“ tom konvencijom (član II.6 Ustava).

36. Ustavni sud uspostavljen je u skladu sa Ustavom BiH. On ima nadležnost da postupa praktično po svakoj optužbi za kršenje Evropske konvencije o ljudskim pravima. Ustavni sud može dosuditi naknadu za nematerijalnu štetu i donijeti svaku privremenu mjeru koju smatra neophodnom (član 76. stav 2. i 77. Pravila Ustavnog suda BiH; objavljenih u "Službenom glasniku" BiH (SGBiH), br. 60/05, od 30. augusta 2005.; izmjene objavljene u SGBiH, br. 76/05, od 31. oktobra 2005.).

C. Relevantno domaće pravo i praksa

1. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija u Federaciji Bosne i Hercegovine iz 1998. godine (objavljen u Službenim novinama Federacije Bosne i Hercegovine (SNFBiH) br. 44/98, od 23. novembra 1998.; izmjene objavljene u SNFBiH br. 42/99, od 19. oktobra 1999.)

37. Ovaj zakon je na snazi od 1. decembra 1998. godine. Relevantni dijelovi glase:

Član 92.

„Svako osuđeno lice ima pravo pritužbi Federalnom ministarstvu, odnosno odgovarajućem organu uprave kantona, na rad službenih lica ustanove zbog povrede njegovih prava“.

Član 152.

„S ciljem osiguranja jedinstvenog sistema izvršenja kazne zatvora ... Federalno ministarstvo obavlja nadzor nad radom ustanova.

Nadzor nad izvršenjem kazne zatvora obuhvata naročito: zakonito i pravilno postupanje sa osuđenim licima, nadzor nad organiziranjem i radom ustanova, način odgoja osuđenih lica, stanje sigurnosti i samozaštite, funkcioniranje službe osiguranja, privredno poslovanje, način provođenja zdravstveno-higijenskih mjera, ishranu i odijevanje osuđenih lica, kao i uslove iz čl. 38. do 41. ovog zakona.

Nadzor iz stava 2. ovog člana vrši Federalno ministarstvo preko ovlaštenih službenika (inspektora).

U vršenju inspekcijskog nadzora, inspektori iz stava 3. ovog člana imaju prava, dužnosti i odgovornosti koje po zakonu imaju inspektori federalnih organa uprave, ako ovim zakonom nije drugačije određeno“.

Član 153.

„O izvršenom inspekcijskom pregledu sastavlja se pismeni izvještaj. U izvještaju se navode rokovi određeni za otklanjanje utvrđenih nepravilnosti kao i mjere za unapređenje rada ustanove.

Izvještaj se dostavlja rukovodiocu ustanove.

Ustanova je dužna postupiti po naloženim mjerama.

Na naložene mjere ustanova ima pravo prigovora Federalnom ministarstvu u roku od osam dana od dana prijema izvještaja.“

38. Izgleda da postoje dva mjesta za zatvorski inspektor u Federaciji BiH i četiri u Republici Srpskoj (vidi: Funkcionalna revizija pravosudnog sektora u Bosni i Hercegovini provedena pod pokroviteljstvom i učešćem Evropske komisije u martu 2005., strana 122.-23.).

2. Zakon o organizaciji organa uprave u Federaciji Bosne i Hercegovine iz 2005. (objavljen u SNFBiH br. 35/05, od 20.6. 2005.)

39. Ovaj zakon je na snazi od 28. juna 2005. On detaljnije utvrđuje odredbe u pogledu prava, dužnosti i odgovornosti inspektora. U skladu s članom 121. ovog zakona, svako lice (fizičko ili pravno) ima pravo da se žali inspektor, koji mora

postupiti po žalbi u roku od 15 dana. Organi vlasti (uključujući i policiju), kao i svaka ustanova u kojoj se vrši inspekcija, moraju u potpunosti saradivati sa inspektorima (član 122. ovog zakona). Kada se ustanovi nepravilnost, inspektori će naložiti da se ona otkloni i postaviti rok za otklanjanje; oni mogu, također, izreći novčanu kaznu i/ili pokrenuti upravni ili krivični postupak gdje bude potrebno (član 125. Zakona). Mogu, također, odrediti i privremene mjere (član 130. Zakona).

3. Zakon o obligacionim odnosima iz 1978. godine (objavljen u Službenom listu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SL SFRJ), br. 29/78; izmjene objavljene u SL SFRJ, br: 39/85, 45/89, i 57/89, Službenom listu Republike Bosne i Hercegovine, br: 2/92, od 11. aprila 1992., 13/93 od 7. juna 1993. i 13/94, od 9. juna 1994., i SN FBiH, br. 29/03, od 30. juna 2003.).

40. Ovim zakonom propisuju se odredbe o naknadi štete. Osnovni pravni lijek za naknadu štete je tužba za naknadu štete, ali u nekim slučajevima može se postići trajna zabrana kako bi se spriječilo ponavljanje povrede. Dalje u tekstu su navedene relevantne odredbe ovog zakona:

Član 157.

„1. Svako ima pravo da zahtijeva od suda ili drugog nadležnog organa da naredi prestanak radnje kojom se povređuje pravo njegove ličnosti, privatni i porodični život ili ostala lična prava.“

2. U slučaju kršenja naredbe za prestanak radnje, sud ili drugi nadležni organ može narediti plaćanje izvjesnog novčanog iznosa (bilo paušalnog iznosa ili iznosa po jedinici vremena) u korist povrijeđenog.“

Član 172. stav 1.

„Pravno lice odgovara za štetu koju njegov organ uzrokuje trećem licu u obavljanju ili u vezi s obavljanjem svojih funkcija.“

Član 199.

„U slučaju povrede prava ličnosti sud može narediti ili nešto drugo čime se može ostvariti svrha koja se postiže naknadom“

Član 200. stav 1.

„Za pretrpljene fizičke bolove, za pretrpljenu duševnu bol zbog smanjene životne aktivnosti, naruženosti, povrede ugleda, časti, slobode ili prava ličnosti, smrti bliskog lica te za strah, sud će, ako nađe da okolnosti slučaja a naročito jačina bolova i straha i njihovo trajanje to opravdavaju, dosuditi pravičnu novčanu naknadu za nematerijalnu štetu, nezavisno od naknade za materijalnu štetu.“

4. *Zakon o parničnom postupku iz 2003. godine (objavljen u SN FBiH br. 53/03, od 28. oktobra 2003.,; izmjene objavljene u SN FBiH br. 73/05, od 28. decembra 2005., i 19/06, od 19. aprila 2006.)*

41. Ovaj zakon je na snazi od 5. novembra 2003. On predviđa mogućnosti za traženje privremene mjere dok traje postupak pred sudom, ili čak bez obzira na postojanje sudskog postupka, pod određenim okolnostima (čl. 268-90. ovog zakona). Član 273. stav 1. u relevantnom dijelu glasi:

„Radi osiguranja drugih prava ili održavanja postojećeg stanja, mogu se izreći sljedeće mjere osiguranja:

- 1) zabrana protivniku osiguranja da preduzima određene aktivnosti ili nalog da preduzme određene aktivnosti s ciljem održavanja postojećeg stanja ili sprečavanja nastanka štete suprotnoj strani;
- ...5) druge mjere koje sud odredi kao neophodne.“

D. Relevantni izvještaji nevladinih organizacija

1. Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini

42. Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini je član Međunarodne helsinške federacije (međunarodna nevladina organizacija koja ima status učesnice u Vijeću Evrope).

43. Dalje u tekstu je naveden relevantni dio izvještaja Helsinškog komiteta o stanju ljudskih prava u Bosni i Hercegovini u 2002. godini:

„Nakon monitoringa Helsinškog komiteta za ljudska prava u BiH o stanju u bh. zatvorima, porastao je interes medija i javnih institucija za ovu tematiku. Nakon kontradiktornih informacija u štampi, Vijeće ministara BiH zaključilo je na osnovu nalaza radne grupe da zatvorenici Bošnjaci svakodnevno psihički i fizički maltretiraju zatvorenike hrvatske i srpske nacionalnosti u Kazneno-popravnom zavodu u Zenici. Radna grupa je, uz ostalo, ustanovila da je Darko Radinović nakon sistematskog maltretiranja pokušao samoubistvo i na kraju psihički obolio. Misija UN-a tako je potvrdila da je zatvorenik Milomir Tepeš na spavanju pretučen lancima i katancem. Povodom torture u zeničkom zatvoru Vijeće ministara BiH iniciralo je sporazum između entiteta o mogućem premještanju zatvorenika u drugu kaznenopopravnu ustanovu. Tako smo na putu da imamo i etnički čiste zatvore.

Komisija Predstavničkog doma Parlamentarne skupštine BiH zatražila je od Federalnog ministarstva da utvrdi okolnosti pod kojima su zatvorenici Hrvati katolici prešli na islam u KPZ-u Zenica nakon tvrdnji da se to radi pod prisilom. Međutim, u Upravi zatvora tvrde da se radi samo o jednom dobrovoljnom prelasku na islam.“

44. Relevantni dijelovi izvještaja Komiteta iz 2005. godine o stanju ljudskih prava u Bosni i Hercegovini glase kako slijedi:

„Međuetnički odnosi i dalje su opterećeni nastojanjima vladajućih nacionalističkih stranaka, prije svega SDA, HDZ-a i SDS-a, da održe etničku homogenost. Pothranjivanjem straha od drugih, insistirajući na tezi da druge dvije etničke grupe ugrožavaju njihovu vlastitu naciju, ove strane uspijevaju se održati na vlasti.

Iako je Ustavni sud donio odluku o ravnopravnosti Srba, Hrvata i Bošnjaka kao konstitutivnih naroda u Bosni i Hercegovini, još uvijek postoji jako izražena želja za uspostavljanjem dominacije jedne etničke grupe nad drugima u dijelovima gdje takva etnička grupa ima demografsku i političku nadmoćnost. Očuvanje agresivnog nacionalizma potpomognuta je činjenicom da krivični zakoni ne predviđaju nikakve sankcije za takva djela. Tužiocima ne reagiraju na ovakve pojave, kao ni na pojave antisemitizma, rasizma i ksenofobije, što ohrabruje ekstremni nacionalizam.

Krhke međuetničke odnose dodatno opterećuju pojave etnički motiviranog nasilja, pa čak i terorizma.

...

Ovi kao i drugi slični događaji doprinose održavanju međunacionalnih tenzija i straha i sprečavaju normalizaciju situacije u zemlji. Zabrinjavajuće je da policija vrlo rijetko otkriva počiniocima ovih krivičnih djela. Čak i kada se počinioci otkriju, sudovi ih ili oslobađaju ili kazne simbolično, što ohrabruje počiniocima.“

2. *Amnesty International*

45. Amnesty international je međunarodna nevladina organizacija koja ima status učesnice u Vijeću Evrope. Dana 6. februara 2008. ova nevladina organizacija objavila je izvještaj o Bosni i Hercegovini („Bolje šutjeti: zlostavljanje od policije i u zatvorima“ – dokument br. EUR/63/001/2008). Relevantni dio glasi (strana 43.):

„Pored nezavisne institucije za ljudska prava, funkcionalan sistem zatvorskih inspekcija može osigurati još jedan nivo odgovornosti za zatvorsko osoblje i način na koji će ovlašteni organi nadzirati situaciju u zatvorima. Zato je veoma zabrinjavajuće da takav sistem ne funkcioniše u Federaciji BiH. Zatvorsko rukovodstvo u svim ustanovama u Federaciji BiH koje je posjetio Amnesty International obavijestilo je ovu organizaciju da u njihove zatvore godinama nije dolazila inspekcija zato što su dva mjesta za zatvorske inspektore pri Federalnom ministarstvu upražnjena. Državno ministarstvo u ovim zatvorima vrši inspekcije samo u vezi s malim brojem zatvorenika koje je osudio državni sud i koji služe zatvorsku kaznu u zatvorima smještenim na području Federacije BiH. Federalno ministarstvo potvrdilo je da od sredine 2004. godine nije zaposlen nijedan zatvorski inspektor u tom ministarstvu. Amnesty International je, također, obaviješten da je u Federalnom ministarstvu trenutno zaposleno jedno lice na poziciji pomoćnika ministra, u odjelu za izvršenje krivičnih sankcija, koje je odgovorno za nadgledanje osam zatvora. Nasuprot tome, izgleda da sistem zatvorskih inspekcija u Republici Srpskoj postoji i funkcioniše.“

PRAVO

I. NAVODNA POVREDA ČLANA 2. KONVENCIJE

46. Aplikanti su se žalili da ih vlasti nisu zaštitile od zlostavljanja drugih zatvorenika (uključujući napade od 4. i 5. juna 2005.). Oni se pozivaju na član 2., čiji prvi paragraf glasi:

„Pravo na život svakog lica zaštićeno je zakonom. Niko ne može biti namjerno lišen života, osim prilikom izvršenja presude suda kojom je osuđen za zločin za koji je ova kazna predviđena zakonom“.

47. Vlada je predložila Sudu da odbije ovu žalbu kao očigledno neosnovanu.

48. Sud je već u ranijim slučajevima naglasio da su lica u zatvoru u ranjivoj poziciji i da je dužnost vlasti da ih zaštiti (vidjeti *Keenan v. Velike Britanije*, br. 27229/95, § 91, ECHR 2001-III). Međutim, samo u izuzetnim situacijama fizički napadi od strane državnih službenika ili trećih lica koji nisu završili smrću mogu dovesti do povrede člana 2. (vidjeti *mutatis mutandis, Makaratzis v. Grčka*, br. 50385/99, § 51, ECGR 2004-XI).

49. Čak i pod pretpostavkom da se član 2. može primijeniti u predmetnom slučaju zbog prirode i stepena sile koja je korištena protiv aplikanata, činjenično stanje ne ukazuje na propust vlasti da zaštiti pravo aplikanata na život. Zato je žalba očigledno neosnovana u smislu člana 35. stav 3. Konvencije i mora se odbiti u skladu s članom 35. stav 4.

II. NAVODNA POVREDA ČLANA 3. KONVENCIJE

50. Aplikanti su istakli dvije žalbe po članu 3. U prvoj se žale da ih vlasti nisu zaštitile od zlostavljanja drugih zatvorenika od njihovog dolaska u zatvor u Zenici sve dok nisu smješteni odvojeno u bolničkom odjelu zatvora Zenica. Druga žalba odnosi se na uslove pritvora u bolničkoj jedinici. Član 3. glasi:

„Niko ne smije biti podvrgnut mučenju, ili neljudskom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju“.

A. Dopustivost

51. Vlada u svojim pismenim izjašnjenjima od 31. marta 2006. tvrdi da Sud ne treba ispitivati meritum žalbi aplikanata po članu 3., zato što aplikanti nisu iscrpili sve raspoložive domaće pravne lijekove kako to predviđa član 35. stav 1. Konvencije. Vlada je navela da je postupak pred Ustavnim sudom (koji je u to vrijeme još uvijek bio u toku) bio dovoljan da pruži pravnu zaštitu za navodna kršenja. Pored toga, aplikanti su mogli ishodovati mjeru zabrane (privremenu ili trajnu) i odštetu na građanskim sudovima. U vezi s tim, Vlada je ukazala na jedan

broj slučajeva gdje su nadležni organi bili odgovorni prema Zakonu o obligacionim odnosima iz 1978. godine za štetu koju su njihovi organi nanijeli trećim stranama. Oni su uključili i pravosnažnu presudu Apelacionog suda Distrikta Brčko BiH, od 17. februara 2004. (predmet br. GŽ. 43/04), koji je našao da je Federacija BiH imala građansku odgovornost za smrt koju je uzrokovao pripadnik njenih oružanih snaga obavljajući svoju dužnost. U drugom pravosnažno okončanom predmetu, državna bolnica imala je građansku odgovornost za nemar zbog kojeg je došlo do smrti pacijenta koji je pao s kreveta (presuda br. GŽ. 213/03 koju je donio Kantonalni sud u Bihacu 4. maja 2005.). U svojim dodatnim podnescima, Vlada je priložila kopiju odluke Ustavnog suda, od 20. septembra 2006., koji je odbio slučaj aplikanta zbog proceduralnih razloga (vidjeti tačku 28. gore).

52. Aplikanti su izrazili sumnju u pogledu efikasnosti domaćeg pravnog sistema u vezi s njihovim žalbama. Posebno su tvrdili da parnični postupak ne pruža opravdane izgleda za uspjeh zbog domaće sudske prakse u ovoj oblasti koja je tek u začetku.

53. Sud naglašava da pravilo iscrpljivanja domaćih pravnih lijekova o kojem je riječ u članu 35. stav 1. Konvencije traži od aplikanta da prvo iskoriste pravne lijekove koje im pruža domaći pravni sistem i tako oslobode državu od pojavljivanja pred Evropskim sudom prije nego što joj je data mogućnost da pravilno tretira ta pitanja u okviru vlastitog pravnog sistema. Ovo pravilo zasniva se na pretpostavci da domaći sistem ima efektivan pravni lijek za navedeno kršenje. Teret dokazivanja je na vladi koja tvrdi da svi pravni lijekovi nisu iscrpljeni, da ubijedi Sud da je efikasno pravno sredstvo u relevantno vrijeme bilo na raspolaganju u teoriji i u praksi; tj. da je pravni lijek bio dostupan, da je mogao pružiti pravnu zaštitu u vezi sa žalbama aplikanta i pružiti opravdane izgleda za uspjeh. Kada je ovaj teret dokazivanja zadovoljen, na aplikantu je da dokaže da je pravni lijek koji je predložila vlada, ustvari, već iscrpljen, ili, iz nekog razloga, nije adekvatan ili efikasan u određenim okolnostima slučaja ili da su postojale specijalne okolnosti koje aplikanta oslobađaju od takvog zahtjeva (vidjeti *Mirazović v. Bosna i Hercegovina* (odluka), br. 13628/03, 6. maja 2006.).

54. Sud uvijek naglašava da sama sumnja u pogledu izgleda za uspjeh nije dovoljna da oslobodi aplikanta od dostavljanja žalbe ovlaštenom organu (vidjeti *Elsanova v. Rusija* (odl.), br. 57952/00 od 15. novembra 2005). Nadalje, efektivnost pravnog lijeka ne zavisi od izvjesnosti povoljnog ishoda za aplikanta. Iako organ pred kojim se traži pravni lijek ne mora obavezno biti i sudski organ; i ako nije, njegova ovlaštenja i garancije koje pruža, dovoljni su da se odredi da li je pravni lijek efektivan (vidjeti *Ramirez Sanchez v. Francuska*, br. 59450/00, § 159, ECHR 2006-...).

55. U predmetnom slučaju, Sud mora da utvrdi da li se pritužba zatvorskim inspektorima, zahtjev za naknadu štete ili mjera koja se određuje u parničnom postupku i apelacija Ustavnom sudu, posmatrano odvojeno ili zajedno, mogu smatrati efektivnim pravnim lijekom u smislu značenja člana 35. stav 1. Konvencije.

1. Pritužba zatvorskim inspektorima

56. Zatvorski inspektori pri Federalnom ministarstvu imaju mandat da nadgledaju postupanje sa zatvorenicima i materijalne uslove u zatvoru Zenica. Kada prime pritužbu, inspektori su obavezni da izvrše inspekciju, da preduzmu odgovarajuće korake i obavijeste podnosioca pritužbe o preduzetim radnjama u roku od 15 dana od dana prijema pritužbe. Zatvorskim inspektorima je garantiran pristup zatvorskim prostorijama i cjelokupnoj dokumentaciji, zatvorskom osoblju i zatvorenicima. Oni mogu preduzeti svaku radnju kako bi otklonili nepravilnost. Njihove naredbe, uključujući i naredbe za donošenje privremenih mjera, moraju se provesti u okviru postavljenog roka. Dalje, zatvorski inspektori mogu izreći novčanu kaznu i/ili pokrenuti upravni ili krivični postupak ako je to potrebno. Prilikom obavljanja svojih dužnosti, zatvorski inspektori moraju poštivati Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, čak i ako domaće zakonodavstvo nije u potpunosti usklađeno s tom konvencijom (vidjeti tačku 35. gore).

57. Istina je da zatvorski inspektor nije sudski organ, ali to samo po sebi ne kvalificira pritužbu takvom inspektoru kao neefektivnu (vidjeti *Boyle i Rice v. Velika Britanija*, presuda od 27. aprila 1988, serija A br. 131, § 65, i *Cenbauer v. Hrvatska* (odluka), br. 73786/01 od 5. februara 2004.). Sud smatra da je od krucijalne važnosti da inspektori postupe po svakoj pritužbi i da su njihove naredbe pravno obavezujuće. Pored toga, postupci zatvorskih inspektora podliježu preispitivanju od Ustavnog suda, koji pravi vlastitu procjenu situacije na koju je pritužba izjavljena, na osnovu ukupnog materijala koji posjeduje (pravilo 15. Pravila Ustavnog suda). Ustavni sud također može zatražiti i mišljenje eksperta (*ibid*).

58. Iako pritužba zatvorskim inspektorima, u kombinaciji s apelacijom Ustavnom sudu, može pružiti pravno zadovoljenje za navodne povrede prava, Vlada nije uspjela pokazati da ovaj pravni lijek nudi izgleda za uspjeh: Vlada nije uspjela priložiti nijedan izvještaj koji je napravio zatvorski inspektor pri Federalnom ministarstvu nakon primljene pritužbe. Zaista, izgleda da sistem zatvorskih inspekcija ne funkcioniše u Federaciji BiH od 2004. godine (vidjeti tačku 45. gore u tekstu).

Sud, stoga, zaključuje da, kako stvari stoje, pritužba upućena zatvorskom inspektoru pri Federalnom ministarstvu ne predstavlja efektivan pravni lijek za navodne povrede.

2. Tužba za naknadu štete i određivanje mjera osiguranja u parničnom postupku

59. Prema domaćem pravu, lice koje tvrdi da su državni organi ili fizička lica povrijedila njegov lični integritet, privatnost ili druga lična prava, može tražiti odštetu i/ili mjeru (privremene i trajne) u parničnom postupku u skladu s općim propisima o naknadi štete (vidjeti tačku 40-41 gore).

60. U pogledu efektivnosti tog pravnog lijeka u slučaju zatvorenika, Vlada nije uspjela pribaviti nijedan primjer slučaja u kojem je zahtjev za donošenje mjere (privremene ili trajne) odobren. Čak i uz pretpostavku da je zahtjev za naknadu štete imao realne izgleda za uspjeh u ovom kontekstu (iako se domaće presude na koje se

vlada poziva ne odnose direktno na zatvorenike), Sud smatra da se samo dosuđivanje odštete, u odsustvu drugih mjera, ne može smatrati odgovarajućim i dovoljnim pravnim zadovoljenjem za navodna kršenja (vidjeti odluku o dopustivosti u slučaju *Cenbauer*, citiranoj gore).

Prema tome, aplikanti nisu bili dužni iskoristiti taj pravni lijek.

3. Apelacija Ustavnom sudu

61. Sud je, kako je navedeno, utvrdio da pritužba zatvorskim inspektorima pri Federalnom ministarstvu ne predstavlja efektivan pravni lijek (vidjeti tačke 56-58 gore). Kako je neosporno da Ustavni sud postupa po žalbama koje se odnose na zatvorske uslove samo u slučajevima kada su žalbe izjavljene prvo zatvorskim inspektorima (Ustavni sud je zaista koristio isti kriterij u predmetnom slučaju), Sud smatra da se apelacija Ustavnom sudu ne može smatrati efektivnim pravnim lijekom u svrhu člana 35. stav 1. Konvencije u vezi s navodnim kršenjima.

Prema tome, Sud neće odbaciti predmetnu aplikaciju zbog propusta aplikanta da se obrate Ustavnom sudu na odgovarajući način.

4. Zaključak

62. Iz navedenih razloga, prigovor Vlade se odbacuje.

63. Sud napominje da žalbe aplikanta po članu 3. nisu očito neosnovane u smislu člana 35. stav 3. Konvencije. Sud dalje napominje da one nisu nedopustive po bilo kojem drugom osnovu. Zato se moraju proglasiti dopustivim. U skladu s odlukom da primijeni član 29. stav 3. Konvencije (vidjeti tačku 5. gore), Sud će odmah razmatrati i meritum žalbi.

B. Meritum

1. Period od dolaska aplikanta u zatvor Zenica dok nisu dobili odvojen smještaj u bolničkoj jedinici zatvora u Zenici

64. Aplikanti navode da su ih ostali zatvorenici zlostavljali tokom cijelog perioda o kojem je ovdje riječ, zbog toga što su Srbi ili Hrvati i zbog prirode krivičnog djela koje su počinili (ratni zločin protiv Bošnjaka). Stvarni incidenti kretali su se od pljuvanja u njihovu hranu i prosipanja vode po njihovim krevetima do prijetnji smrću i premlaćivanja. Vlasti nisu, navodno, učinile ništa da im olakšaju takvu situaciju. Prema mišljenju aplikanta, njihov boravak u zatvoru u takvim uslovima doveo je do neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja u smislu značenja člana 3.

65. Vlada je iznosila tvrdnje u korist službene politike da se osuđeni za ratne zločine integriraju u centralni zatvorski sistem. Vlada je dostavila novinske članke u kojima se citiraju političari i stručnjaci čije su rasprave bile potpuno usmjerene protiv etnički čistih zatvora. Iako je saglasna da su se incidenti, kao oni od 4. i 5. juna 2005., možda povremeno dešavali zbog postratnog konteksta, ona je poricala postojanje određenog obrasca po kojem su aplikanti ili bilo koji drugi zatvorenici

srpskog ili hrvatskog porijekla zlostavljani u zatvoru u Zenici ili bilo kojem drugom zatvoru. Što se tiče posebno napada 4. i 5. juna 2005., Vlada je tvrdila da se napadi nisu mogli predvidjeti, a pogotovo spriječiti.

66. Kao što je Sud ponovio mnogo puta, članom 3. utjelovljuje se jedna od temeljnih vrijednosti demokratskog društva. Njime se apsolutno zabranjuje mučenje ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje, nezavisno od okolnosti i ponašanja žrtve (vidjeti *Labita v. Italija*, br. 26772/95, § 119, ECHR 2000-IV i *Pantea v. Rumunija*, br. 33343/96, § 189, ECHR 2003-VI).

67. Zlostavljanje mora dostići minimalno stepen surovosti da bi se svrstalo pod član 3. Procjena ovog minimuma je relativna: ona zavisi od svih okolnosti slučaja, kao što je priroda i logička povezanost postupanja, trajanje, fizički i mentalni efekti takvog postupanja i, u nekim slučajevima, spol, starost i zdravstveno stanje žrtve (vidjeti *A. v. Ujedinjeno Kraljevstvo*, presuda od 23. septembra 1998, *Izveštaji 1998-VI*, str. 2699, § 20). U slučaju zatvorenika, Sud uporno naglašava da države potpisnice moraju osigurati da lice zatvorsku kaznu služi u uslovima koji su primjereni poštovanju ljudskog digniteta, da način i metod izvršenja mjere ne podvrgava takvo lice patnji ili teškim uslovima bilo kojeg intenziteta koji prelazi neizbježan nivo patnje prisutan u zatvorima i da su, s obzirom na praktične zahtjeve kazne zatvora, zdravlje i dobrobit takvog lica adekvatno osigurani (vidjeti *Kudla v. Poljska*, br. 30210/96, §§ 93-94, ECHR 2000-XI, i *Cenbauer v. Hrvatska*, br. 73786/01, §§ 43-44, ECHR 2006-...).

68. Vraćajući se na predmetni slučaj, Sud ne može smatrati da je politika integriranja osuđenih za ratne zločine u centralni zatvorski sistem sama po sebi nehumana ili ponižavajuća (vidjeti *mutatis mutandis, McQuiston i drugi v. Ujedinjeno Kraljevstvo*, br. 11208/84, odluka Komisije od 4. maja 1986, Odluke i Izveštaji 46, str. 182). Međutim, ne može se isključiti mogućnost da provođenje takve politike može povući pitanja koja su obuhvaćena članom 3.

69. Dobro je poznato da su tri glavne etničke zajednice u Bosni i Hercegovini (Bošnjaci, Hrvati i Srbi) ratovala jedna protiv druge od 1992. do 1995. godine. Zbog svih strahota koje su počinjene tokom ovog rata, međuetnički odnosi su još uvijek zategnuti i etnički motivirano nasilje bilo je još relativno često tokom ispitivanog perioda (vidjeti tačku 44. gore).

70. Relevantno je za predmetni slučaj da međuetnički odnosi u zatvoru Zenica nisu mogli ostati van tog uticaja. Zaista, tamo su zabilježeni ozbiljni incidenti etnički motiviranog nasilja protiv zatvorenika Srba i Hrvata (vidi tačku 43. gore). Uzimajući, također, u obzir etnički sastav populacije u zatvoru Zenica (približno 90 posto zatvorenika su Bošnjaci) i prirode krivičnih djela koja su aplikanti počinili (ratni zločini protiv Bošnjaka), jasno je da boravak aplikanta u zatvoru Zenica povlači za sobom ozbiljan rizik za njihov fizički integritet.

71. I pored toga, aplikanti su bili smješteni u blokove s običnim ćelijama u paviljonu I (nakon kratkog početnog perioda provedenog u prijemnom odjelu), u kojima je nekada bilo i do 20 drugih zatvorenika a u zajedničkim prostorijama čak i veći broj (vidjeti tačku 33. gore). Uz to, rad zatvora u Zenici dodatno je bio otežan zbog ozbiljnog nedostatka osoblja tokom ispitivanog perioda (vidjeti tačku 33. i 34. gore). Sud je primio na znanje tvrdnju Vlade da relevantni organi nisu imali drugi

izbor nego da smjeste aplikante u obične ćelijske blokove zatvora u Zenici, imajući u vidu da je to jedini zatvor visoke sigurnosti u tom dijelu države i da nema prostorije za poseban smještaj osjetljivih zatvorenika. Međutim, ti strukturalni nedostaci nemaju uticaja na obavezu tužene države da adekvatno osigura dobrobit zatvorenika.

72. Sud daje poseban značaj činjenici da, i pored postojanja ozbiljnog rizika za fizički integritet aplikanata, u zatvoru Zenica nisu nekoliko mjeseci uvedene posebne sigurnosne mjere. Aplikanti su dobili odvojen smještaj tek nakon napada 4. i 5. juna 2005., njihove objave štrajka glađu i medijske pažnje koja je uslijedila, što se desilo gotovo 10 mjeseci nakon što je prvi aplikant stigao u zatvor u Zenici. Sud je uvjeren da je rukovodstvo zatvora tokom cijelog tog perioda bilo svjesno ozbiljnosti situacije, kao što se pokazalo tokom istraživanja domaćih organa (vidjeti tačku 17. gore). Suprotne tvrdnje Vlade ovim se odbacuju.

73. Sud zaključuje da fizički integritet aplikanata nije bio adekvatno zaštićen od dana kada su stigli u zatvor Zenica do njihovog zasebnog smještaja u bolničku jedinicu zatvora (period koji je trajao od mjesec dana do 10 mjeseci u zavisnosti od aplikanta). Nadalje, Sud smatra da su nevolje koje su aplikanti trpjeli, posebno stalnu psihičku anksioznost zbog prijetnje i iščekivanja fizičkog nasilja (vidjeti *mutatis mutandis*, *Tyrer v. Velika Britanija*, presuda od 25. aprila 1978, serija A br. 26, str. 16-17, § 33), morale preći neizbježan nivo koji postoji u zatvorima i nalazi da nastala patnja prelazi prag surovosti po članu 3. Konvencije.

Prema tome, postoji kršenje člana 3. Konvencije u tom smislu.

2. *Uslovi boravka aplikanata u zatvorskoj bolničkoj jedinici u Zenici*

74. Aplikanti su se dalje generalno žalili na uslove u zatvorskoj bolničkoj jedinici.

75. Vlada je dostavila detaljna izjašnjenja u vezi s ovim: bolnička jedinica podijeljena je u šest prostorija od kojih svaka može primiti do tri lica; svaki aplikant imao je približno 5.7 m² prostora za sebe; sobe su imale prozore od približno 3.4 m², koji se mogu otvarati radi zračenja; postoji rasvjeta i grijanje; aplikanti su imali neograničen pristup sanitarnim prostorijama (tuševi i toaleti) i vodi za piće; mogli su gledati televiziju u svojim sobama i dobivali su štampu; sobe su redovno čišćene; hrana se služi u bolničkoj kantini tri puta na dan i uvijek je svježe pripremljena; aplikanti su mogli izlaziti vani u šetnju svaki dan između 8 i 10 sati ujutro i između 14 i 16 sati poslije podne; mogli su da se bave i radnim aktivnostima. Vlada je tražila od Suda da napravi razliku između zatvorske bolničke jedinice i aneksa forenzičke psihijatrije u zatvoru Zenica, koji je imao u predmetu *Hadžić v. Bosnia and Herzegovina* (odluka), br. 11123/04, 11. oktobra 2005.

76. Opći principi u vezi sa zatvorskim uslovima opisani su u tački 67. u tekstu.

77. Sud zapaža da su aplikanti imali više od 4m² ličnog prostora (što predstavlja minimum po zatvoreniku po standardima CPT-a za višekrevetne ćelije). Iako njihove sobe nisu imale ni toalet ni tekuću vodu, Vlada je tvrdila da su aplikanti imali neograničen pristup zajedničkim sanitarnim prostorijama (i u toku noći). Aplikanti nisu ovo poricali. Aplikanti nisu, također, poricali odgovarajući pristup prirodnom

svjetlu, ventilaciji, grijanju i vještačkoj rasvjeti. Istina je da je CPT dao preporuke da se bolnička jedinica zeničkog zatvora „unaprijedi“ (vidjeti tačku 33. gore), ali nema nikakve naznake da su dotične prostorije u takvom stanju da bi se mogle smatrati nehumanim ili ponižavajućim u smislu člana 3. Konvencije.

78. Sud, dalje, zapaža da aplikanti nisu mogli upražnjavati neke radne aktivnosti, edukacijske i rekreativne, pošto su bili pod specijalnom zaštitom. Mora se, ipak, napomenuti da su bili u mogućnosti gledati televiziju i imati na raspolaganju štampu bez ograničenja. Sud, također, smatra da su odgovarajući dio vremena mogli provoditi izvan bolničke jedinice. Sagledavši sve navedeno, Sud nije ustanovio da su zatvorski uslovi aplikantata u bolničkoj jedinici zeničkog zatvora dostigli dovoljnu granicu surovosti da bi bili obuhvaćeni članom 3. Konvencije.

Prema tome, nije postojala povreda ovog člana u tom smislu.

III. NAVODNA POVREDA ČLANA 13. KONVENCIJE

79. I na kraju, aplikanti su se žalili po članu 13. Konvencije da nisu imali „efektivan pravni lijek pred domaćim organima“ za svoje žalbe po Konvenciji. Članom 13. predviđa se:

„Svako kome su povrijeđena prava i slobode predviđeni u ovoj konvenciji ima pravo na djelotvoran pravni lijek pred nacionalnim vlastima, bez obzira jesu li povredu izvršila lica koja su postupala u službenom svojstvu.“

A. Dopustivost

80. Vlada je predložila Sudu da žalbu proglasi nedopustivom kao očigledno neosnovanu.

81. Sud uvijek tumači član 13. tako da zahtijeva domaći pravni lijek u vezi s pritužbama koje se mogu smatrati „spornim“ u okviru Konvencije (vidjeti, naprimjer, *Powell i Rayner v. Velika Britanija*, presuda od 21. februara 1990, serija A br. 172, str. 14, § 31). Kriterij po kojem se neka pritužba smatra „spornom“ ne može se tumačiti drugačije nego kao kriterij koji se primjenjuje kod proglašavanja pritužbe „očigledno neosnovanom“ (vidjeti *Powell i Rayner*, gore citirano, § 33, i *Kienast v. Austrija*, br. 23379/94, § 54, od 23. januara 2003.). Istovremeno, bez obzira na doslovno tumačenje člana 13., postojanje stvarnog kršenja druge odredbe Konvencije (materijalne odredbe) ne predstavlja preduslov za primjenu člana 13. (vidjeti *Klass i drugi v. Njemačka*, presuda od 6. septembra 1978, serija A, br. 28, str. 29, § 64, i *Boyle i Rice*, gore citirano, str. 23, § 52).

82. U predmetnom slučaju Sud smatra da, pošto je žalba aplikantata po članu 2. Konvencije proglašena „očigledno neosnovanom“ (vidi tačku 49. gore), ona se ne može smatrati „spornom“ u svrhu člana 13. Žalba aplikantata po članu 13. u vezi sa članom 2. je na isti način očigledno neosnovana u smislu člana 35. stav 3. Konvencije i mora se odbaciti u skladu s članom 35. stav 4.

83. S druge strane, Sud smatra da se žalbe aplikantata po članu 3. Konvencije mogu smatrati „spornim“ u svrhu člana 13., bez obzira na činjenicu da Sud nije

našao da je utvrđeno da postoji kršenje člana 3. u pogledu jedne od ovih žalbi (one koja se odnosi na zatvorske uslove aplikanata u bolnici zatvora Zenica). Značajno je da dotična žalba nije proglašena očigledno neosnovanom i da je, stoga, potrebno ispitivanje merituma (vidjeti *Çelik i Imret v. Turska*, br. 44093/98, § 57, od 26. oktobra 2004.). Žalba aplikanata po članu 13. u vezi s članom 3. mora se, prema tome, proglasiti dopustivom. U skladu sa svojom odlukom da primijeni član 29. stav 3. Konvencije (vidjeti tačku 5. gore), Sud će odmah razmatrati meritum žalbe.

B. Meritum

84. Strane se ne slažu u pogledu efikasnosti domaćeg pravnog sistema u vezi sa žalbama aplikanata po članu 3. Konvencije (vidjeti tačke 51-52. gore).

85. Na osnovu dokaza predloženih u predmetnom slučaju, Sud je ustanovio da aplikanti nisu imali efektivan pravni lijek na raspolaganju za njihove žalbe po članu 3. (vidjeti tačke 56-61. gore). Sud zaključuje, iz istog razloga, da je došlo do kršenja člana 13. Konvencije.

IV. PRIMJENA ČLANA 41. KONVENCIJE

86. Članom 41. Konvencije predviđa se:

„Kada Sud utvrdi prekršaj Konvencije ili protokola uz nju, a unutrašnje pravo Visoke strane ugovornice u pitanju omogućava samo djelimičnu odštetu, Sud će, ako je to potrebno, pružiti pravično zadovoljenje oštećenoj strani.“

A. Odšteta

87. Aplikanti su tražili iznos od po 5.000 eura na ime materijalne štete (navodni troškovi članova porodice koji su dolazili aplikantima u posjetu u zatvoru Zenica) i iznos od po 20.000 eura na ime nematerijalne štete. Vlada je smatrala da su traženi iznosi previsoki.

88. Sud ne vidi nikakvu uzročnu vezu između utvrđenih povreda i navodne materijalne štete; stoga, Sud odbija ovaj zahtjev. S druge strane, Sud prihvata da su aplikanti pretrpili znatnu patnju u vezi s utvrđenim povredama. Imajući u vidu iznose koji su dosuđeni u sličnim slučajevima (vidjeti *Mayzit v. Rusija*, br. 63378/00, §§ 42 i 88, od 20. januara 2005.; *Labzov v. Rusija*, br. 62208/00, § 59, od 16. juna 2005.; presuda u slučaju *Cenbauer*, citirano gore, §§ 52 i 57; i *Benediktov v. Rusija*, br. 106/02, § 50, od 10. marta 2007.) i vremenski period između dolaska u zatvor Zenica svakog od aplikanata i njihovog smještanja u bolničku jedinicu, Sud dosuđuje gosp. Rodiću 4.000 eura, gosp. Pušari 2.000 eura, gosp. Kneževiću 2.000 eura i gosp. Bakoviću 4.000 eura na ime nematerijalne štete, plus svi porezi koji se mogu platiti na ovaj iznos.

B. Troškovi i izdaci

89. Aplikanti su, također, tražili 17.170 eura na ime troškova i izdataka u postupku pred Sudom. Dostavili su relativno detaljan spisak troškova. Vlada je smatrala da je traženi iznos pretjerano visok.

90. U skladu s praksom Suda, aplikant ima pravo na naknadu troškova i izdataka samo ukoliko je dokazano da su stvarno nastali, bili neophodni i opravdane su visine (vidjeti, naprimjer, *Iatridis v. Grčka* (pravična naknada) [Veliko vijeće], br. 31107/96, § 54, ECHR 2000-XI).

91. Bez obzira na broj aplikanata i kompleksnost pitanja koje je trebalo ispitati (Sud je, između ostalog, morao da ispita efikasnost domaćeg pravnog sistema u vezi s pritužbama na zatvorske uslove, što je rezultiralo ponavljanjem izjašnjenja), Sud se slaže s Vladom da je iznos koji su aplikanti tražili pretjerano visok. Imajući u vidu tarife domaće advokatske komore, koje Sud smatra prihvatljivim u okolnostima ovog slučaja, pravni zastupnik aplikanata ima pravo na ukupan iznos od približno 8.000 eura, imajući u vidu da je prvu aplikaciju dostavio na jednom od službenih jezika Bosne i Hercegovine, i pet pismenih izjašnjenja na engleskom jeziku, na zahtjev Suda (vidjeti, *mutatis mutandis*, *Šobota-Gajić v. Bosna i Hercegovina*, br. 27966/06, § 70, od 6. novembra 2007.). Pored toga, Sud dosuđuje iznos od 200 eura na ime sekretarskih i ostalih troškova. Iznos koji je dodijeljen prema pravilima o pravnoj pomoći Vijeća Evrope (1.700 eura) treba odbiti od ukupnog iznosa.

92. Prema tome, po ovoj tački, aplikanti će primiti iznos od 6.500 eura, plus svi porezi koji se mogu platiti na ovaj iznos.

C. Zatezne kamate

93. Sud smatra da je primjereno da zatezna kamata bude zasnovana na najnižoj kamatnoj stopi Evropske centralne banke uz dodatak od tri procentna boda.

IZ NAVEDENIH RAZLOGA, SUD JEDNOGLASNO:

1. *Proglašava* žalbe po članu 3. i članu 13. u vezi s članom 3. dopustivim, a preostali dio aplikacije nedopustivim,
2. *Utvrđuje* da je došlo do povrede člana 3. Konvencije u periodu od dolaska aplikanata u zatvor Zenica do momenta kada su smješteni u odvojenu zatvorsku bolničku jedinicu u Zenici,
3. *Utvrđuje* da nije došlo do povrede člana 3. Konvencije u odnosu na uslove u bolničkoj jedinici zatvora Zenica,
4. *Utvrđuje* da je došlo do povrede člana 13. Konvencije u vezi s članom 3.,
5. *Utvrđuje da:*
 - (a) tužena država treba da isplati, u roku od tri mjeseca od datuma kada ova presuda postane konačna u skladu s članom 44. stav 2. Konvencije, 4.000

eura (četiri hiljade eura) gosp. Rodiću, 2.000 eura (dvije hiljade eura) gosp. Pušari, 2.000 eura (dvije hiljade eura) gosp. Kneževiću i 4.000 eura (četiri hiljade eura) gosp. Bakoviću na ime nematerijalne štete, koji treba pretvoriti u konvertibilne marke po važećem kursu na dan isplate, plus svaki porez koji se može platiti na ove iznose.

(b) tužena država treba da isplati aplikantima, u roku od tri mjeseca od datuma kada ova presuda postane konačna u skladu s članom 44. stav 2. Konvencije, 6.500 eura (šesthiljadapetstotina eura), na ime troškova i izdataka, plus svaki porez koji se može platiti na ovaj iznos, koji treba pretvoriti u konvertibilne marke po važećem kursu na dan isplate,

(c) po isteku navedena tri mjeseca do isplate treba platiti običnu kamatu na navedene iznose po stopi koja je jednaka najnižoj kamatnoj stopi Evropske centralne banke tokom perioda neplaćanja, uz dodatak od tri postotna boda,

6. *Odbija* preostali dio zahtjeva aplikanata za pravičnu naknadu.

Sastavljeno na engleskom jeziku i dostavljeno u pisanoj formi dana 27. maja 2008. godine u skladu s pravilom 77. st. 2. i 3. Poslovnika Suda.

Fatoş Araci
Zamjenik registrara

Nicolas Bratza
Predsjednik